

SIC MUNDUS CREATUS EST: HERMETIČKA SINTEZA, EZOTERIJSKI MONIZAM I MORFOLOGIJA PRAUZROKA U FILOZOFSKOM DJELU SLAVENA KNEŽEVIĆA

Ostoja Đukić

Filozofski fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci
Banja Luka, Bosna i Hercegovina
E-mail: ostoja.djukic@ff.unibl.org

(Primljeno: 11.01.2025. Odobreno: 05.05.2025.)

Originalni naučni članak

DOI: <https://doi.org/10.65932/CR-2025-1-1>

UDK: 141.332:111.1 Knežević S.

Sažetak: Članak razvija sistemsko-analičku interpretaciju filozofskog djela Slavena Kneževića *Prauzrok: nacrt za uvod u morfologiju kosmologije, evolucije i teogonije* (2024), sa fokusom na rekonstrukciju metafizičke arhitekture koju autor gradi na sjecištu istočnjačke i zapadnjačke filozofske tradicije, hermetičke ezoterijske misli, vedantske ontologije, neoplatonske emanacionističke šeme, klasične patristike i savremene procesne metafizike. Centralna interpretativna teza rada jeste da Kneževićev sistem ne predstavlja eklektičko spajanje različitih tradicija nego strukturno koherentan ezoterijski monizam s elementima procesne metafizike koji se može razložiti kroz pet međusobno povezanih ontoloških osa: (1) os apsoluta i manifestacije, kroz koju se kreće dvostruko kosmičko kretanje od beskrajno idealnog plana ka konačnom vidljivom ispoljavanju i od noumenalnog ka fenomenalnom; (2) os spoznaje, koja distingvira intelektualno razumijevanje, kontemplativnu spoznaju i direktno mističko iskustvo *unio mystica*; (3) os polariteta, koja artikuliše transcendentno-imanentni odnos kroz hermetičko načelo “kao gore, tako i dolje”; (4) os emanacije, koja se odvija kroz primordijalnu trijadu NE-BOGA, prelazak u “JA JESAM” kao prvu samosvjesnu aktualizaciju, te dalje kroz BEZDAN i deset emanacija do Svijeta kao desete emanacije; te (5) os modaliteta etra, kroz koju etar funkcioniše na tri nivoa — kao kvantno polje, kao astralna svjetlost hermetičke tradicije, te kao akasha univerzalne memorije. Drugi originalni doprinos članka je interpretativno ograničavanje Kneževićevog koncepta “višeg impulsa” kao filozofski najoriginalnijeg elementa sistema: viši impuls nije ni božanska zamisao ni pramaterija, nego sam prauzrok — operator koji pretvara potencijalnost u aktualnost i kod Kneževića poprima matematičku formu kroz koeficijent x stvaralačkih sila. Treći doprinos je smještanje sistema u savremene rasprave o panpsihizmu, procesnoj metafizici i obnovljenoj filozofiji religije, gdje se Kneževićev ezoterijski monizam čita kao integracija savremenih razvoja u tradicijski okvir koji odbija i redukcionistički naturalizam i klasičnu ontoteologiju.

Ključne riječi: *Slaven Knežević, Prauzrok, ezoterijski monizam, procesna metafizika, hermetička tradicija, demijurg, koeficijent x , akasha, panpsihizam, neoplatonska emanacija, morfologija kosmosa.*

UVOD

Filozofsko djelo Slavena Kneževića *Prauzrok: nacrt za uvod u morfologiju kosmologije, evolucije i teogonije* (Knežević, 2024) predstavlja sistemski pokušaj sinteze istočnjačkih i zapadnjačkih metafizičkih tradicija koji u savremenoj filozofskoj produkciji s govornih područja BHS jezika nije čest. Knjiga preuzima drevnu hermetičku formulu *Sic mundus creatus est* — “Tako je svijet stvoren” — kao završnu tačku svoje argumentacije, ali je istovremeno tretira i kao polazište: ova četvora-riječna sentencija, naizgled jednostavna, kondenzuje cjelokupnu metafizičku mudrost koju autor pokušava razraditi kroz tri morfološke domene knjige (kosmologija, evolucija, teogonija). U trenutku kada se savremena akademska filozofija sve više vraća pitanjima fundamentalne metafizike — bilo kroz obnovu interesa za panpsihizam (Leidenhag, 2022; Pelczar, 2022), za procesnu metafiziku (Davis, Teixeira & Schwartz, 2021), za neoplatonsko-emanacionističke modele kosmologije (Vázquez & Ross, 2022; Pitteloud, 2022), za hermetičku ezoteričku tradiciju kao predmet ozbiljnog akademskog istraživanja (Hanegraaff, 2022), ili za teze religijskog naturalizma o porijeklu Univerzuma (Mantini, 2021; 2024) i za teorije emergencije i božanskog djelovanja (Tabaczek, 2021) — Kneževićev rad se javlja kao značajan doprinos koji zaslužuje sistemsku akademsku interpretaciju.

Osnovni interpretativni problem koji ovaj rad nastoji riješiti glasi: kako je arhitektonski strukturisana Kneževićeva metafizika *Prauzroka*, i kojim se analitičkim sredstvima može razložiti njena unutrašnja koherentnost u nešto što nije puki eklektizam različitih tradicija nego organska sinteza s vlastitim originalnim doprinosima? Knežević (2024) eksplicitno ne nudi dosljednu spoljašnju formalnu strukturu svog sistema; sistem se mora rekonstruisati kroz pažljivo iščitavanje njegove argumentativne tkanine. Na površinskom čitanju, knjiga djeluje kao niz ezoterijsko-filozofskih meditacija o pojmovima koji se kreću od *prauzroka* i *pramaterije* preko *božanske zamisli*, *višeg impulsa*, *demjurga*, *etra*, *akashe*, *Mabata*, *Fobata*, *Elobima* — sve do hermetičke formule kojom se završava. Na dubljem čitanju, međutim, ovi pojmovi nisu nasumično raspoređeni nego pripadaju koherentnoj morfološkoj strukturi koju autor gradi kao alternativu kako redukcionističkom naturalizmu tako i klasičnoj ontoteološkoj tradiciji.

Centralna istraživačka pitanja rada su sljedeća. Prvo, koji su strukturni elementi Kneževićeve metafizičke arhitekture i kako se međusobno odnose? Drugo, koji su originalni filozofski doprinosi koje *Prauzrok* unosi u savremenu metafizičku diskusiju, naročito u odnosu na noviju literaturu o panpsihizmu, procesnoj metafizici i emergenciji? Treće, kako se Kneževićeva sinteza istočne i zapadne metafizičke tradicije može pozicionirati u odnosu na savremene rasprave o naturalističkim kosmogonijama, hermetičkoj ezoteričkoj tradiciji i obnovljenoj filozofiji religije? Iz ovih pitanja proizlazi nekoliko interpretativnih hipoteza koje rad razrađuje. Prvo, Kneževićev sistem se može pročitati kao ezoterijski monizam s elementima procesne metafizike koji posjeduje strukturno koherentnu arhitekturu razložljivu kroz pet ontoloških osa. Drugo, originalni doprinosi sistema obuhvataju koncept *višeg impulsa*, formulaciju matematičkog *koeficijenta x* za stvaralačke sile, te interpretaciju *Boga kao beskorijenog korijena* (Knežević, 2024:179). Treće, Kneževićeva sinteza se može produktivno čitati u dijalogu sa savremenom panpsihističkom literaturom (Leidenhag, 2022; Pelczar, 2022), s procesno-kosmološkom literaturom (Davis et al., 2021), s neoplatonskim demijurškim debatama (Pitteloud, 2022) i s hermetičko-ezoterijskim akademskim studijama (Hanegraaff, 2022).

Originalan interpretativni doprinos ovog rada jeste razrada Kneževićeve metafizike kroz tipologiju pet ontoloških osa koja, koliko mi je poznato, do sada nije sistemski razrađena u

akademskoj recepciji *Praznroka*. Tipologija nije nametnuta spolja, nego se izvodi iz strukturalne analize argumentativne tkanine knjige. Sekundarni doprinos rada je analitičko smještanje Kneževićevog sistema u kontekst savremenih filozofsko-metafizičkih rasprava, čime se otvara prostor za buduća uporedna istraživanja.

Rad je strukturisan na sljedeći način. Naredno poglavlje razvija pregled literature i metodologiju. Poglavlje koje slijedi predstavlja ključne karakteristike Kneževićeve metafizike s tabelom pet ontoloških osa. Četiri analitička poglavlja zatim istražuju centralne dijelove Kneževićevog sistema: prvo, hermetičku osu i etimologiju formule *Sic mundus creatus est*; drugo, anatomiju praznroka kroz pojmove višeg impulsa, božanske zamisli i demijurga; treće, matematizaciju metafizike kroz Elohim i koeficijent x ; četvrto, konceptualne uloge Kneževićevog sistema u savremenoj metafizičkoj diskusiji. Zaključak revidira hipoteze, artikuliše originalan interpretativni doprinos i nudi smjernice za dalja istraživanja.

PREGLED LITERATURE I METODOLOGIJA

Pregled literature

Recentna akademska literatura na presjeku procesne metafizike, panpsihizma, neoplatonizma, hermetičke ezoterijske tradicije i filozofije religije pruža ramki kontekst u kojem se Kneževićevo djelo može analitički situirati. Prva grupacija recentne literature odnosi se na obnovu interesa za procesnu metafiziku Whiteheadovog tipa. Davis, Teixeira i Schwartz (2021), u zborniku *Process cosmology: New integrations in science and philosophy* objavljenom kod Springer/Palgravea, dokumentuju globalnu mrežu savremenih istraživanja koja Whiteheadovu organsku procesnu kosmologiju čitaju u dijalogu sa Bergsonom, Jamesom, Peirceom, Merleau-Pontijem i savremenom fizikom, kosmologijom, astrobiologijom, ekologijom, metafizikom i religijom. Ovaj zbornik je posebno relevantan za interpretaciju Kneževića jer pokazuje da je obnovljena procesna metafizika sposobna da adresira ista pitanja koja Knežević otvara kroz svoje “dvojako kretanje” Univerzuma — od beskrajno idealnog plana ka konačnoj manifestaciji i od noumenalnog ka fenomenalnom.

Druga grupacija recentne literature koncentriše se na panpsihizam kao fundamentalnu poziciju u filozofiji svijesti. Leidenhag (2022), u *Philosophy Compass*, daje sintetski pregled odnosa panpsihizma i teologije, pokazujući da je panpsihizam teološki fleksibilna pozicija koja se može mobilisati za podršku ateizma, panteizma, panenteizma i klasičnog monoteizma. Leidenhagova analiza eksplicitno tematizuje dubok nivo dijaloga između panpsihističke teze da je svijest fundamentalna i sveprožimajuća karakteristika Univerzuma i različitih teističkih i ne-teističkih konfiguracija. Pelczar (2022), u *Synthese*, sa druge strane, razvija kritičku procjenu glavnih argumenata u korist panpsihizma, izazivajući panpsihističke pretpostavke o kategorijalnoj prirodi fizičkih fenomena i o iskustvenom fundamentu svijeta. Ova dvostruka recepcija — afirmativna kod Leidenhag, kritička kod Pelczara — pruža analitičku ramku unutar koje se Kneževićeva tvrdnja da “sve u Univerzumu posjeduje svijest — svoju vrstu svijesti i individualni plan opažanja” može kritički procijeniti i sistemski razložiti.

Treća grupacija odnosi se na obnovljeno akademsko istraživanje neoplatonsko-platonske kosmologije, naročito uloge Demjurga u Platonovom *Timaju*. Vázquez i Ross (2022) urednički su sproveli zbornik *Time and cosmology in Plato and the Platonic tradition* objavljen kod Brilla, koji okuplja međunarodnu mrežu naučnika u rekonstrukciji Platonovih koncepcija vremena i kosmološkog stvaranja. U okviru tog zbornika, Pitteloud (2022) razvija tezu da bi se

Demjurgov diskurs u *Timaju* mogao čitati kao misaoni eksperiment koji čitatelja postavlja u ulogu kreativnog božanstva — Demjurg pri tome ne funkcionira kao ontološka instanca nego kao epistemološki alat. Ova interpretacija je posebno relevantna za Kneževiću razradu Demjurga: Knežević, prema mojem čitanju, gradi treću putanju koja se ne svodi ni na ontološku reifikaciju Demjurga (kao kod gnostičkih čitanja) ni na njegovo redukcionističko otklanjanje (kao u Pittelodovom misaono-eksperimentalnom čitanju), nego ga interpretira kao posredničku instancu između transcendentnog Jednog i mnoštva manifestovanog svijeta.

Četvrta grupacija odnosi se na akademsku rehabilitaciju hermetičke i ezoterijske tradicije kao legitimnog predmeta istorijsko-filozofskog istraživanja. Hanegraaff (2022), u monografiji *Hermetic spirituality and the historical imagination: Altered states of knowledge in late antiquity* objavljenoj kod Cambridge University Pressa, razrađuje detaljno tekstualno-hermeneutičku analizu hermetičke literature kasne antike, dokumentujući da je ona bila usmjerena na iskustvene prakse promjene stanja svijesti u funkciji “izlječenja duše od mentalnih iluzija”. Hanegraaffov rad legitimizira tematsko polje hermetičke tradicije kao predmet ozbiljnog akademskog istraživanja, čime se otvara prostor za čitanje Kneževićeve formule *Sic mundus creatus est* u njenom autentičnom hermetičkom kontekstu, a ne kao ezoterijsko-romantičarske dekoracije.

Peta grupacija odnosi se na recentne rasprave o religijskom naturalizmu, kosmologiji, kreaciji i emergenciji. Mantini (2021), u *Zygon: Journal of Religion and Science*, razvija analizu religijskog naturalizma i kreacije kao kosmološko-teološkog čitanja porijekla Univerzuma, argumentujući za “proširenu racionalnost” koja kombinuje naučno i metafizičko-teološko ispitivanje. Mantini (2024), u *Religions*, vraća se na fenomen emergencije kao kategoriju koja otvara naučno istraživanje ka dubljim filozofsko-teološkim pitanjima. Tabaczek (2021), u monografiji *Divine action and emergence: An alternative to panentheism* objavljenoj kod University of Notre Dame Pressa, razvija aristotelovsko-tomističku alternativu panenteizmu u analizi emergencije i božanskog djelovanja. Sva tri rada povezuju savremeno raspravljanje o emergenciji s pitanjima fundamentalne metafizike i kosmologije, čime pružaju ramki kontekst u kojem se može razumjeti Kneževićeva tvrdnja da “svijet koji poznajemo nije završen već je u stalnom procesu nastajanja”.

Specifični interpretativni jaz ostaje. Iako recentna literatura ozbiljno angažuje procesnu metafiziku (Davis et al., 2021), panpsihizam (Leidenhag, 2022; Pelczar, 2022), neoplatonske demijurske debate (Vázquez & Ross, 2022; Pitteloud, 2022), hermetičku ezoteričku tradiciju (Hanegraaff, 2022), te religijsko-naturalističku rekonceptualizaciju kreacije i emergencije (Mantini, 2021, 2024; Tabaczek, 2021), sistemska interpretacija jedinstvenog filozofskog opusa koji bi te tematske grupacije sintetisao u koherentan ezoterijski monizam s vlastitim originalnim doprinosima — što Knežević (2024) jeste — nije, prema mom čitanju, sprovedena u akademskoj recepciji koja je dostupna na govornim područjima BHS jezika niti u međunarodnim filozofskim časopisima koji bi *Prouzrok* analitički razložili. Ovaj rad nastoji popuniti taj jaz.

Istraživačka metodologija

Metodologija rada je hermeneutičko-rekonstruktivna sa eksplicitnim oslanjanjem na komparativno-tradicijsku analizu. Prva metodološka komponenta je pažljivo i sistemsko iščitavanje knjige *Prouzrok* (Knežević, 2024) s ciljem identifikacije njene unutrašnje arhitekture, njenih centralnih pojmova i njihovih međusobnih odnosa. Pristup nije izgrađen

tako da Kneževićev sistem podredi nekoj eksternoj filozofskoj kategorizaciji, nego da iz njegovog vlastitog teksta izvuče strukturne karakteristike koje sistem čine koherentnim.

Druga metodološka komponenta je razrada interpretativnog modela koji nazivam *pet ontoloških osa Kneževićeve metafizike*. Model je razvijen kroz dvosmjerni postupak: deduktivno, kroz primjenu klasičnih analitičkih kategorija metafizike (transcendentno/imanentno, jedno/mnoštvo, statično/dinamično, manifestovano/ne-manifestovano) na Kneževićev tekst; induktivno, kroz pažljivo iščitavanje rekurentnih obrazaca u argumentativnoj tkanini knjige. Pet osa proizlazi iz konvergencije ovih dvaju postupaka i ne predstavlja arbitrarnu kategorizaciju nego strukturnu iznudu samog teksta.

Treća metodološka komponenta je komparativno-tradicijska analiza Kneževićevog sistema u dijalogu sa savremenom akademskom literaturom o panpsihizmu, procesnoj metafizici, neoplatonskim demijurškim debatama, hermetičkoj ezoteričkoj tradiciji i religijsko-naturalističkim kosmogonijama. Cilj nije svesti Kneževićev sistem na bilo koju od ovih savremenih pozicija, nego identifikovati strukturne homologije i razlike koje omogućuju produktivno smještanje *Prouzrok* u savremenu metafizičku diskusiju.

Četvrta metodološka komponenta je razrada konceptualnog kontrasta između Kneževićevog sistema i savremenih alternativa. Ovo je važno jer bez kontrastiranja sistem djeluje samo deskriptivno — kao još jedna ezoterijska metafizika — dok kroz kontrastiranje postaje jasno koje su njegove specifične filozofske obaveze i koji su njegovi originalni doprinosi.

Peta metodološka komponenta je hermeneutička pažnja prema dvostrukoj prirodi Kneževićevog teksta: on je istovremeno i akademsko-filozofski (s argumentativnom strogosti i tematskom ambicijom) i ezoterijski-meditativni (s ritmovima koji nadilaze čisto pojmovni nivo). Ova dvostrukost se ne smije razriješiti u jednom smjeru — ne smije se *Prouzrok* svesti na čisto filozofski traktat niti na čisto ezoterijsku meditaciju. Metodološka disciplina je u tome da se pažnja zadrži upravo na onim mjestima gdje se ova dva nivoa preplitaju.

Metodološka ograničenja su pet. Prvo, oslanjam se primarno na publikovanu verziju knjige *Prouzrok* (Knežević, 2024) kao izvor; ne uključujem direktni dijalog s autorom, kontekstualne podatke o genezi knjige, niti druga publikovana izdanja. Drugo, komparativna analiza je limitirana na recentnu (post-2018) SCOPUS-indeksiranu literaturu, što po definiciji isključuje obimnu ranije publikovanu literaturu o Plotinu, Whiteheadu, Bergsonu, Šelingu i drugima koja bi takođe bila relevantna. Treće, fokus je na strukturalnoj rekonstrukciji Kneževićevog sistema, ne na njegovoj normativnoj evaluaciji ili na pitanju da li njegove metafizičke teze odgovaraju nekom kriteriju istinitosti. Četvrto, pet ontoloških osa razvijene u ovom radu su analitičko-heurističke; one nisu jedini mogući analitički okvir, i druga interpretativna sredstva mogla bi proizvesti drugačiju strukturu. Peto, rad je pisan iz pozicije akademske filozofije i ne može u potpunosti dohvatiti meditativno-iskustvenu dimenziju koja je za Kneževića sastavni dio njegovog filozofskog projekta.

Rezultati istraživanja: Arhitektura Kneževićeve metafizike

Sistemska analiza *Prouzroka* dala je nalaze organizovane u tri bloka. Prvi blok predstavlja interpretativni model pet ontoloških osa kroz koje se Kneževićeva metafizika može razložiti. Drugi blok analizira originalne pojmove koje Knežević uvodi u savremenu metafizičku diskusiju. Treći blok karakteriše unutrašnju koherentnost sistema kao ezoterijskog monizma s elementima procesne metafizike.

Tabela 1. predstavlja pet ontoloških osa Kneževićeve metafizike. Prva osa, *os apsoluta i manifestacije*, organizuje Kneževićevu fundamentalnu kosmološku tezu o “dvostrukom kretanju” kroz koje se realizuje kosmička manifestacija (Knežević, 2024). Prva dimenzija ovog kretanja jeste transkripcija Univerzuma iz beskrajno idealnog plana na plan konačnog vidljivog ispoljavanja; druga dimenzija jeste prijenos iz noumena na plan fenomena. Knežević (2024) eksplicitno odbacuje klasičnu kantovsku barijeru između stvari po sebi i stvari kako nam se prikazuju, tvrdeći da je noumenalni svijet dostupan ljudskoj spoznaji kroz “intuitivno znanje i duhovnu praksu”. Iz Whiteheadove perspektive procesne kosmologije (Davis et al., 2021), ova konfiguracija je strukturno bliska procesno-organičkoj viziji svijeta kao “živoj organizma” koji se neprestano realizuje, ali Knežević dodaje strožiju ezoterijsko-tradicijsku dimenziju koju Whiteheadov procesni okvir, čak ni u svojoj savremenoj rekonfiguraciji (Davis et al., 2021), ne preuzima eksplicitno.

Druga osa, *os spoznaje*, distingvira tri modaliteta spoznaje božanskog: intelektualno razumijevanje (nužno ali nedovoljno), kontemplativnu spoznaju (kroz meditaciju i duhovnu praksu), te direktno mističko iskustvo *unio mystica* ili *samadhi* (Knežević, 2024). Ova trostruka stratifikacija nije Kneževićev original — nalazi se u različitim formama u patristici, vedanti, sufijskom tasawwufu i hermetičkoj literaturi koju Hanegraaff (2022) sistemski rekonstruiše — ali je njena specifičnost u Kneževićevom sistemu da nije samo deskriptivna nego operativna: prelazak između nivoa spoznaje predstavlja sam medij kroz koji se aktualizuje cjelokupna metafizička arhitektura. Bez prelaska sa intelektualnog na kontemplativni i mistički nivo, sistem ostaje, prema autorovom čitanju, samo apstraktna konstrukcija.

Treća osa, *os polariteta*, organizuje Kneževićevu tezu o transcendentno-imanentnoj dvostrukosti kroz drevno hermetičko načelo “kao gore, tako i dolje”. Knežević (2024) eksplicitno povezuje svaki fenomen u svijetu s njegovom noumenalnom korespondencijom, a svaku ideju u beskrajno idealnom planu sa težnjom ka konkretnoj manifestaciji. Iz Hanegraaffove perspektive (2022:127–148) o hermetičkoj kasno-antičkoj ezoteričkoj tradiciji, ova polarna struktura nije ezoterijska dekoracija nego operativni princip drevnih traktata kroz koji se izvodila duhovna praksa. Knežević je, dakle, ne samo preuzima nego je postavlja kao centralni operator svog metafizičkog sistema.

Četvrta osa, *os emanacije*, sadrži ono što je možda najoriginalniji strukturni doprinos Kneževićevog sistema — sekvencijalnu shemu emanacije koja počinje od predprimalne trijade NE-BOGA (“Ništa jeste. Ništa postaje. Ništa nije.”), prelazi u prvu trijadu kroz akt samospoznaje “JA JESAM”, razvija se kroz fazu BEZDANA u kojoj je “Riječ rasuta”, te kroz drugu i treću trijadu dolazi do desete emanacije — Svijeta — koji nije konačni produkt nego “živa, dinamična stvarnost koja nastavlja da evoluirati” (Knežević, 2024). Iz neoplatonske perspektive (Vázquez & Ross, 2022; Pitteloud, 2022), ova shema je strukturno srodna Plotinovoj emanacionističkoj kosmologiji od Jednog preko Nous-a i Psyche do svijeta, ali Knežević uvodi specifičnu apofatičku dimenziju kroz NE-BOGA koja ne postoji u klasičnom plotinovskom modelu.

Peta osa, *os modaliteta etra*, organizuje Kneževićevu tezu o etru kao “plastičnoj materiji” koja funkcioniše na tri nivoa: na najgrubljem nivou kao kvantno polje savremene fizike (medijum kroz koji se prenose sile i informacije); na suptilnijem nivou kao astralna svjetlost hermetičke tradicije (medijum psihičkih i emocionalnih energija); te na najvišem nivou kao akasha univerzalne memorije iz vedantske tradicije (Knežević, 2024). Strukturna karakteristika ove ose jeste da Knežević ne pristupa etru kao supstanci u klasičnom smislu nego kao “kvintesenciji svih mogućih oblika energije” — formulaciji koja se direktno dotiče

savremenih rasprava o panpsihizmu (Leidenhag, 2022; Pelczar, 2022) i procesnoj metafizici (Davis et al., 2021), ali ih nadilazi specifičnom troslojnom artikulacijom.

Os	Kratak opis	Centralni Kneževićevi pojmovi	Komparativna SCOPUS literatura
Os apsoluta i manifestacije	Dvostruko kretanje: idealni plan → vidljivo ispoljavanje; noumeni → fenomeni	Apsolut, beskrajno idealni plan, manifestacija	Davis, Teixeira & Schwartz (2021); Mantini (2021)
Os spoznaje	Tri modaliteta: intelektualno, kontemplativno, mističko iskustvo	unio mystica, samadhi, intuitivno znanje	Hanegraaff (2022); Mantini (2024)
Os polariteta	Transcendentno–imanentno; “kao gore, tako i dolje”	Polaritet, korespondencija, otac-majka	Hanegraaff (2022); Leidenhag (2022)
Os emanacije	NE-BOG → JA JESAM → BEZDAN → 10 emanacija → Svijet	Predprimarna trijada, Riječ, deset emanacija	Vázquez & Ross (2022); Pitteloud (2022)
Os modaliteta etra	Tri nivoa: kvantno polje, astralna svjetlost, akasha	Etar, kvintesencija, plastična materija	Leidenhag (2022); Pelczar (2022)

Tabela 1. Pet ontoloških osa Kneževićeve metafizike Prauzroka. *Izvori podataka: Knežević (2024); Davis, Teixeira i Schwartz (2021); Hanegraaff (2022); Leidenhag (2022); Mantini (2021, 2024); Pelczar (2022); Pitteloud (2022); Tabaczek (2021); Vázquez i Ross (2022).*

Drugi blok rezultata identifikuje tri originalna pojma koje Knežević uvodi u savremenu metafizičku diskusiju. Prvi je *viši impuls* kao pokretač diferencijacije — koncept koji Knežević izvodi iz rigorozne filozofske analize i koji nije identičan ni s božanskom zamišljom ni s pramaterijom, nego predstavlja sam *prauzrok* u najpreciznijem smislu (Knežević, 2024). Viši impuls je ono što pretvara potencijalnost u aktualnost, mogućnost u stvarnost. Drugi je *Bog kao beskorijeni korijen* (Knežević, 2024:179) — paradoksalna formulacija iz apofatičke teologije koja ukazuje da je Bog izvor i temelj svega ali da sam nema ni izvora ni temelja. Treći je *koeficijent x* — matematički operator kojim Elohim modulira intenzitet i modalitet manifestacije stvaralačkih sila (Knežević, 2024:151), formulacija koja transformiše klasičnu antropomorfnu predstavu božanskog djelovanja u rigorozni metafizičko-matematički model.

Treći blok rezultata karakteriše unutrašnju koherentnost Kneževićevog sistema. Iz mog čitanja, sistem nije eklektička sinteza različitih tradicija, kako bi se na površno čitanje moglo pomisliti, nego strukturno koherentan ezoterijski monizam s elementima procesne metafizike. *Monizam* — jer Knežević insistira na fundamentalnom jedinstvu stvarnosti uprkos fenomenalnoj raznolikosti. *Ezoterijski* — jer to jedinstvo se ne dohvata kroz čisto racionalno-empirijsko istraživanje nego zahtijeva transformaciju svijesti i duhovnu praksu. *S elementima procesne metafizike* — jer postojanje za Kneževića nije statično stanje nego dinamički proces u kojem se neprestano prepliću bivanje i nastajanje. Ova trostruka karakterizacija razlikuje Kneževićev sistem od klasičnog idealizma (koji bi negirao ezoterijsku dimenziju), od klasične hermetičke tradicije (koja bi negirala procesnu dimenziju), i od savremene panpsihističke literature (koja, kao što pokazuje Pelczar 2022, često ostaje unutar standardnog metafizičkog vokabulara bez ezoterijske komponente).

HERMETIČKA OSA: SIC MUNDUS CREATUS EST

Knežević (2024) završava svoj *Prauzroke* hermetičkom formulom *Sic mundus creatus est* — “Tako je svijet stvoren”. Ova četvora-riječna sentencija, preuzeta iz hermetičke tradicije čije je akademsko proučavanje danas najtemeljnije razrađeno u Hanegraaffovoj monografiji (2022), nije puki retorički zaključak nego cikličko vraćanje na fundamentalno pitanje koje pokreće cjelokupno djelo. Smatram da analitički ulog ovog poglavlja jeste da se hermetička osa Kneževićevog sistema rekonstruiše kao operativni princip, a ne kao dekorativna ezoterijska referenca.

Latinski izraz *Sic* (“tako”) u Kneževićevoj formulaciji ne označava samo način nego i nužnost. Svijet, prema autorovoj interpretaciji, nije mogao biti stvoren drugačije jer proces kreacije slijedi inherentnu logiku koja proizlazi iz same prirode prauzroka, pramaterije i božanske zamisli. Ova teza ima precizan analitički sadržaj: kosmička manifestacija nije arbitrarna nego slijedi duboke zakonitosti koje, iako transcendiraju ljudsko razumijevanje, ipak posjeduju vlastitu racionalnost. Iz perspektive Pittelodovog (2022) čitanja Platonovog *Timaja* kao misaonog eksperimenta u kojem Demjurg figurira kao epistemološki alat a ne ontološka instanca, Kneževićeva tvrdnja o nužnosti svijetske strukture može se čitati kao ozbiljan filozofski argument: ako je svijet zaista takav kakav jeste, onda postoje strukturni razlozi zašto je takav, a ti razlozi se mogu (barem djelimično) racionalno rekonstruisati.

Mundus u Kneževićevoj interpretaciji nije samo fizički svijet nego totalitet manifestovanog postojanja. Knežević obuhvata sve nivoe stvarnosti — od najgrubljeg materijalnog do najsuptilnijeg duhovnog. Iz vedantske perspektive, ovo je bliz pojmu *prapanca* — manifestovane raznolikosti kao izraza Brahmana — ali Knežević dodaje hermetičku dimenziju koja vedantskoj tradiciji nije svojstvena. *Mundus* je, kako Knežević artikuliše, istovremeno *maya* (iluzija) istočnjačkih tradicija i konkretna stvarnost našeg iskustva — paradoks koji se razrješava tek kada shvatimo da iluzornost ne znači nepostojanje nego nepotpuno razumijevanje istinske prirode stvarnosti.

Creatus est — “je stvoren” — ali ovaj perfekt ne označava završen čin u prošlosti. Kroz Kneževićevu prizmu, stvaranje je kontinuirani proces koji se odvija u vječnoj sadašnjosti. Svijet “je stvoren” u svakom momentu, kroz neprestanu interakciju prauzroka i pramaterije, kroz konstantno djelovanje božanske zamisli. Ova procesna interpretacija perfekta direktno se nadovezuje na savremenu rekonfiguraciju procesne kosmologije (Davis et al., 2021), pri čemu Knežević ide korak dalje od Whiteheadovog modela tako što insistira da je sam akt kreacije, a ne samo njegova procesualnost, kontinuirano događajnog karaktera. Pasivna konstrukcija *creatus est* takođe ukazuje na to da svijet nije samo-stvoren nego da postoji stvaralačka instanca koja transcendira ono stvoreno — što razlikuje Kneževićev sistem od strogog Whiteheadovog “kreativnosti” kao posljednjeg metafizičkog principa, a približava ga teističkoj liniji koju Mantini (2021) razrađuje u religijsko-naturalističkom okviru.

Smatram da ovaj posljednji ostinato hermetičke formule predstavlja most između ezoteričkog i egzoteričkog znanja u Kneževićevom sistemu. Na površinskom nivou, *Sic mundus creatus est* je jednostavna konstatacija činjenice stvaranja. Ali za onoga ko je prošao kroz Kneževićevu filozofsku inicijaciju — ko je razumio distinkciju između prauzroka i pramaterije, ko je spoznao ulogu višeg impulsa i prirodu božanske zamisli — ova rečenica postaje ne samo deskripcija nego performativni iskaz koji enkapsulira cjelokupnu metafizičku mudrost. Hanegraaff (2022) sistemski dokumentuje da je upravo ova performativnost karakteristika autentične hermetičke tradicije: hermetički iskazi nisu predikati o nečemu što

postoji nezavisno od izricanja, nego operacije svijesti koje istovremeno opisuju i konstituišu svoj predmet. Knežević, postavljajući *Sic mundus creatus est* kao završnu tačku svoje knjige, pridružuje se ovoj performativnoj tradiciji, ali joj dodaje strogo filozofsko-argumentativno predznanje koje je u klasičnoj hermetici često bilo implicitno.

Daljnja analitička dimenzija hermetičke ose Kneževićevog sistema odnosi se na formulu *Sic mundus creatus est* kao poziv čitatelju, a ne kao njen završetak. Knežević nas, prema mom čitanju, ne ostavlja s gotovim odgovorima nego s alatima za vlastito istraživanje: ova rečenica je istovremeno i završetak jednog filozofskog putovanja i početak bezbroj drugih. Kada istinski razumijemo kako je svijet stvoren, mi sami postajemo svjesni učesnici u kontinuiranom procesu stvaranja — ne više pasivni posmatrači nego aktivni ko-kreatori koji, naoružani znanjem o prauzroku i pramateriji, o božanskoj zamisli i višem impulsu, mogu svjesno participirati u kosmičkoj drami koja se neprestano odvija oko nas i u nama. Iz Hanegraaffove (2022:215–230) sistematizacije hermetičke tradicije kao prakse u kojoj epistemička aktivnost prelazi u ontološku transformaciju, ovaj Kneževićev poziv čitatelju nije retorička figura nego operativni princip cjelokupnog filozofskog projekta. Tako se *Prauzrok* zatvara otvaranjem, završava počinjanjem, dostiže svoj vrhunac vraćanjem na početak — ali sada s očima otvorenim, s razumijevanjem probuđenim, sa sviješću transformisanom.

Konačno, *Sic mundus creatus est* je odgovor na pitanje “kako?” ali, što je još važnije, implicira i “zašto?” Svijet je stvoren tako jer je to jedini način na koji beskrajno može postati konačno a da ne izgubi svoju beskrajnost; na koji jedno može postati mnoštvo a da zadrži svoje jedinstvo; na koji transcendentno može postati imanentno a da ostane transcendentno. Ovo je misterija koja se ne može riješiti već samo živjeti, ne može se objasniti već samo iskusiti. U ovoj posljednjoj tački, Kneževićev sistem se približava onome što Pelczar (2022:8) u svojoj kritičkoj procjeni panpsihizma identifikuje kao strukturnu granicu metafizičke argumentacije: postoji tačka u kojoj filozofska argumentacija dolazi do kraja svojih sredstava i mora se okrenuti drugim modalitetima razumijevanja. Knežević, za razliku od panpsihističke literature koja se obično zaustavlja u tom trenutku, eksplicitno otvara prelaz ka kontemplativnoj i mističkoj spoznaji, čime osa spoznaje (druga osa u tipologiji ovog rada) postaje strukturno povezana s hermetičkom osom (prvom osom).

ANATOMIJA PRAUZROKA: VIŠI IMPULS, BOŽANSKA ZAMISAO, DEMIJURG

Drugo analitičko poglavlje razvija detaljniju anatomiju centralnog dijela Kneževićeve metafizike — strukture *prauzroka* kao kompleksne ontološke konfiguracije. Ovaj dio sistema je, prema mojem čitanju, mjesto na kojem Knežević donosi svoje najoriginalnije filozofske doprinose, naročito kroz pojam *više impuls*.

Kneževićeva razrada *božanske zamisli kao prauzroka* predstavlja srž njegovog filozofskog sistema. Božanska zamisao nije, kako autor eksplicitno naglašava, jednostavno početna ideja ili plan koji prethodi stvaranju, nego aktivni, živi princip koji neprestano djeluje u i kroz sve manifestacije postojanja (Knežević, 2024). Ona je istovremeno transcendentna — nadilazi sve pojedinačne oblike i manifestacije — i imanentna — prisutna je u svakom atomu i svakoj misli. Iz perspektive savremenih rasprava o panpsihizmu i teologiji koje Leidenhag (2022) sistemski pregleda, ova konfiguracija se najbliže približava panenteističkoj poziciji — Bog je u svemu, ali svemu transcendirira — što je upravo jedna od četiri konfiguracije

panpsihizma i teologije koje Leidenhag (2022) eksplicitno tematizuje (uz ateizam, panteizam i klasični monoteizam).

Knežević razlikuje božansku zamisao od drugih metafizičkih principa kroz njenu jedinstvenu sposobnost da bude most između apsolutnog i relativnog. Dok je Apsolut potpuno transcendentan i nedostupan ljudskom razumijevanju, božanska zamisao predstavlja prvi stepen njegove manifestacije kroz koji on postaje dostupan, makar i na ograničen način, ljudskoj spoznaji. Ona je, u Kneževićevoj formulaciji, “korenski uzrok” ne u smislu temporalnog početka, nego kao ontološki temelj svega postojećeg. Iz perspektive aristotelovsko-tomističkog razumijevanja božanskog djelovanja koje Tabaczek (2021) razrađuje, ova formulacija je strukturno bliska doktrini *causa prima* — prvog uzroka — ali Knežević joj dodaje specifičnu dinamičku dimenziju koja klasičnoj tomističkoj koncepciji nije svojstvena.

Posebno je značajno Kneževićevo insistiranje da božanska zamisao nije impersonalna sila ili slijepi princip, nego da posjeduje kvalitet inteligencije i svrsishodnosti. Sve u Univerzumu, od kretanja planeta do razvoja svijesti, odvija se prema unutrašnjoj logici koja nije nametnuta spolja nego proizlazi iz same prirode božanske zamisli. Ova teleološka dimenzija ne implicira determinizam — Knežević ostavlja prostor za slobodu i kreativnost na svim nivoima postojanja. Iz perspektive savremene panpsihističke literature, ovo je važan momenat: Pelczar (2022:11) u svojoj kritičkoj procjeni eksplicitno tematizuje da panpsihizam ne implicira automatski teleologiju, ali da neke njegove razrade (one koje slijede tradiciju Whiteheadovog “kreativnog napredovanja”) ipak takvu teleologiju usvajaju. Knežević se, prema mom čitanju, smješta u ovu drugu liniju — usvaja teleološku dimenziju ali pažljivo izbjegava determinizam — čime izlazi iz čisto fizikalističkog panpsihizma i ulazi u zonu koju Leidenhag (2022) opisuje kao panpsihističku teologiju.

Prelazimo na ono što smatram Kneževićevim najoriginalnijim filozofskim doprinosom: koncept *višeg impulsa*. Knežević uvodi ovaj pojam kao nužnost koja proizlazi iz rigorozne filozofske analize — ako su Duh, materija i božanska zamisao postojali u stanju haosa kroz beskonačno vrijeme, zašto je do diferencijacije došlo baš u određenom momentu? Knežević argumentuje da mora postojati dodatni faktor — viši impuls koji pokreće samu diferencijaciju (Knežević, 2024). Ovaj viši impuls nije identičan ni s božanskom zamišlju ni s pramaterijom; on je, kako autor naglašava, sam *prauzrok* u najpreciznijem smislu te riječi. Kroz ovu distinkciju Knežević pokazuje filozofsku dubinu: čak i najtemeljniji metafizički principi zahtijevaju objašnjenje svoje aktualizacije. Viši impuls je, dakle, operator pretvaranja potencijalnosti u aktualnost.

Smatram da je ovaj koncept analitički blizak savremenim raspravama o emergenciji koje Tabaczek (2021) i Mantini (2024) razrađuju, ali da Knežević ide korak dalje. Standardni emergencijski model objašnjava pojavu nove strukture iz prethodne strukture (kao kod Mantinija 2024:6), dok Kneževićev viši impuls treba objasniti pojavu *bilo koje* strukture iz pre-strukturnog haosa. Drugim riječima, viši impuls operiše na tako fundamentalnom nivou da prethodi samoj mogućnosti emergencije, a ne samo nekom konkretnom emergencijskom procesu. To je, prema mom čitanju, mjesto gdje Kneževićev sistem unosi vlastiti originalan doprinos koji se ne svodi ni na jednu od postojećih savremenih pozicija.

Razmatranje različitih viđenja Demijurga u Kneževićevom sistemu otkriva duboko poznavanje kako antičke filozofije tako i gnostičkih i hermetičkih tradicija. Knežević (2024) ne pristaje jednostrano ni uz jedno od postojećih tumačenja, nego gradi sintetičku viziju koja obuhvata najvrijednije uvide iz različitih tradicija. U hinduističkim kosmogonijama, kako

autor ističe, Demjurg je “Veliki arhitekt svijeta” koji daje početni impuls rotacionom kretanju našeg planetarnog sistema. Iz savremene neoplatonske perspektive (Vázquez & Ross, 2022; Pitteloud, 2022), Kneževićeva interpretacija Demjurga je strukturno orijentisana ka onome što Pitteloud (2022:82–95) naziva “epistemološko-konstruktivnom” funkcijom: Demjurg nije antropomorfno božanstvo nego kosmički princip koji usmjerava i organizuje već postojeću pramateriju u skladu s božanskom zamišlju. Knežević, međutim, odbija da zauzme čisto epistemološko-misaono-eksperimentalno čitanje (kakvo Pitteloud razvija) i insistira na ontološkoj realnosti Demjurga kao posredničke instance — čime se vraća bližoj klasično-neoplatonskoj poziciji, ali s vlastitim modifikacijama.

Knežević posebno naglašava da Demjurg nije identičan s apsolutnim božanskim principom nego je posrednička instanca između transcendentnog Jednog i mnoštva manifestovanog svijeta. Kroz ovu distinkciju autor izbjegava zamku dualizma koji bi suprotstavio duhovni i materijalni svijet kao nepomirljive suprotnosti. Umjesto toga, on predstavlja hijerarhijsku viziju stvarnosti u kojoj različiti nivoi postojanja proizlaze jedan iz drugog kroz proces emanacije. Iz Hanegraaffove rekonstrukcije hermetičke tradicije (2022), ova hijerarhijska vizija sa Demjurgom kao posredničkom instancom je upravo strukturna karakteristika autentičnih hermetičkih traktata kasne antike — kojih se Kneževićev sistem strukturno drži vrlo blisko.

Smatram da je strukturni odnos između višeg impulsa i koeficijenta x zaslužuje posebnu analizu. Iz mog čitanja, ova dva pojma nisu nezavisne kategorije Kneževićevog sistema nego dvije strane iste fundamentalne intuicije. Viši impuls, kao operator koji pretvara potencijalnost u aktualnost, jeste *ontološka* dimenzija prauzroka — ono što čini da kosmos uopšte započinje. Koeficijent x , kao matematički modulator djelovanja stvaralačkih sila, jeste *strukturna* dimenzija istog prauzroka — ono što određuje *kako* kosmos započinje i razvija se. Drugim riječima, viši impuls i koeficijent x zajedno čine kompletnu artikulaciju prauzroka u Kneževićevom sistemu: prvi adresira pitanje “zašto nešto a ne ništa”, drugi adresira pitanje “zašto baš ovakav kosmos a ne neki drugi”. Iz perspektive savremene filozofije religije i kosmologije (Mantini, 2021; Vázquez & Ross, 2022), ova dvostruka artikulacija je analitički produktivnija od standardnih formulacija jer ne zahtijeva da jedan princip nosi cjelokupni teret obje pitanja istovremeno.

Kneževićevo razmatranje *etra* predstavlja pokušaj rehabilitacije ovog drevnog koncepta u svjetlu savremenih saznanja. Za njega, etar nije supstanca u običnom smislu riječi, nego medijum kroz koji se ostvaruje veza između različitih nivoa stvarnosti. To je “plastična materija” koja može primiti bilo koju formu, ali sama po sebi nema nikakvu određenu formu. Autor razlikuje tri modaliteta etra koja predstavljaju petu osu u tipologiji ovog rada: na najgrubljem nivou kvantno polje savremene fizike, na suptilnijem nivou astralna svjetlost hermetičke tradicije, na najvišem nivou *akasha* univerzalne memorije.

Knežević posebno naglašava da etar nije pasivan medijum nego aktivni princip koji učestvuje u svim kosmičkim procesima. On je “kvintesencija svih mogućih oblika energije”, rezervoar iz kojeg se crpe sve manifestacije u Univerzumu. Iz perspektive savremene panpsihističke literature, ovaj koncept etra strukturno dotiče Goffovu i Leidenhagovu tezu da svijest može biti fundamentalno svojstvo materije — ali Knežević distingvira: etar nije svijest sama nego medijum kroz koji se svijest manifestuje na različitim nivoima. Distinkcija je suptilna ali strukturno značajna, jer omogućuje Kneževiću da zadrži teističku/panenteističku dimenziju svog sistema (etar nije Bog, nego medijum kroz koji se

božanska zamisao manifestuje) bez sklizanja u panteistički monizam u kojem bi svijest postala identična materiji.

KOEFICIJENT X: ELOHIM I MATEMATIZACIJA METAFIZIKE

Treće analitičko poglavlje razvija detaljniju analizu drugog originalnog filozofskog doprinosa Kneževićevog sistema — koncepta koeficijenta nepoznate količine x kojim Elohim modulira djelovanje stvaralačkih sila. Smatram da je ovo, naporedo s konceptom višeg impulsa, najradikalniji formalno-matematički iskorak koji Kneževićev metafizički sistem unosi u savremenu filozofsku diskusiju.

Kneževićevo razumijevanje Elohima kao generatora boga stvaraoca i boga arhitekta predstavlja radikalno novo tumačenje ovog drevnog koncepta. Autor prepoznaje u Elohimu ne jednostavno božanstvo ili čak pluralitet božanstava, nego generativni princip koji proizvodi različite aspekte ili modalitete božanskog djelovanja. Elohim, prema Kneževiću, nije onaj koji direktno stvara, nego onaj koji generiše kapacitet za stvaranje. On je meta-princip koji omogućava samo postojanje stvaralačkih principa.

Razlikovanje između boga stvaraoca i boga arhitekta koje Elohim generiše ukazuje na sofisticirano razumijevanje kreativnog procesa. Bog stvaralac je princip koji donosi nešto u postojanje *ex nihilo*, iz ničega, dok je bog arhitekta princip koji organizuje i strukturira već postojeću pramateriju. Iz perspektive savremenih rasprava o *creatio ex nihilo* doktrini koje Mantini (2021) razrađuje u kontekstu kosmologije i religijskog naturalizma, ova distinkcija je analitički produktivna: ona omogućuje da se klasično-teološki koncept stvaranja iz ničega zadrži u njegovoj radikalnosti (kao princip boga stvaraoca), istovremeno priznajući strukturalno-organizacionu dimenziju kosmosa (kao funkciju boga arhitekta). Tabaczek (2021), u svom aristotelovsko-tomističkom okviru, takođe razrađuje sličnu distinkciju kroz pojmove “djelovanja” (*creatio*) i “uređenja” (*ordinatio*) — i Kneževićeva razrada je, prema mom čitanju, strukturno bliska Tabaczekovoj poziciji ali s ezoterijsko-hermetičkim akcentima koje aristotelovsko-tomistička tradicija ne prepoznaje.

Posebno fascinantna je Kneževićeva tvrdnja da Elohim “nije taj koji izdaje instrukcione naredbe” nego “taj koji sluša” (Knežević, 2024). Ova paradoksalna formulacija otkriva dubinu Kneževićeve metafizičke misli. Elohim sluša “vječni zakon”, što znači da čak i najviši generativni princip djeluje u skladu sa još fundamentalnijim principom. Ovdje se otkriva hijerarhijska struktura stvarnosti u kojoj svaki nivo, ma koliko visok, ima svoj referentni okvir u nečemu još višem. Iz neoplatonske perspektive (Vázquez & Ross, 2022), ova konfiguracija je strukturno bliska Plotinovoј seriji emanacija u kojima čak i najviše hipostaze nisu samozrokujuće u apsolutnom smislu nego svoju aktualizaciju duguju Jednom — ali Knežević dodaje specifičan apofatički momenat kroz NE-BOGA koji se ni u Plotinu ni u savremenim neoplatonskim tumačenjima ne nalazi u toj formi.

Matematička dimenzija Kneževićeve analize postaje očigledna kada uvodi koncept *koeficijenta nepoznate količine x* stvaralačkih i svih drugih sila (Knežević, 2024:151). Ova formulacija nije metaforička nego precizna. U matematici, koeficijent je broj koji množi promjenljivu, određujući njenu magnitudu i uticaj u jednađbi. Kada Knežević kaže da Elohim djeluje sa koeficijentom x , on sugerije da Elohim određuje intenzitet i modalitet manifestacije stvaralačkih sila, ali sama priroda tih sila ostaje nepoznata promjenljiva.

Smatram da ovaj pristup transformiše naše razumijevanje božanskog djelovanja. Umjesto antropomorfnog boga koji arbitrarno odlučuje o stvaranju, dobijamo matematički princip

koji modulira i usmjerava već postojeće sile prema zakonima koji nadilaze čak i njega samog. X kao nepoznata količina nije znak našeg neznanja nego fundamentalna karakteristika stvarnosti — postojanje ireducibilne misterije u samom srcu kosmičkog procesa. Iz perspektive Pelczarove (2022) kritičke procjene panpsihizma, ovo je važan momenat: Pelczar (2022:13) eksplicitno tematizuje da panpsihistički modeli često operišu sa nepoznatim parametrima koje nazivaju “kategorijalnim svojstvima fizičke stvarnosti”, ali ne uspijevaju da te parametre formalno specificuju. Knežević, kroz koeficijent x , daje filozofsko-matematičku formu upravo toj neformalnoj nepoznanici koja, kako Pelczar argumentuje, predstavlja ahilovu petu mnogih panpsihističkih modela.

Posebno instruktivna karakteristika Kneževićevog matematizovanog modela jeste način na koji se *koeficijent* x odnosi prema standardnim formalno-epistemološkim kriterijima naučne adekvatnosti. Iz perspektive Pelczarove (2022) kritičke procjene panpsihizma, jedan od glavnih prigovora panpsihističkim modelima jeste njihova nesposobnost da formalno specificuju mehanizam kombinacije individualnih svjesnih jedinica u kompleksnije strukture (tzv. “combination problem”). Knežević ne adresira direktno ovaj problem, ali njegov koeficijent x nudi formalno mjesto za njegovo postavljanje: ako Elohim modulira manifestaciju stvaralačkih sila kroz nepoznati funkcijski koeficijent koji se prilagođava nivou stvarnosti, tada je *combination problem* preformulisan kao problem specificacije funkcijske forme $E(x)$ u različitim nivoima manifestacije. Ova preformulacija ne rješava problem ali ga pomjera s ontološkog na formalno-funcijski nivo, što omogućuje produktivnu komunikaciju između Kneževićevog ezoterijsko-monističkog sistema i savremene panpsihističko-analitičke literature.

Filozofski gledano, Kneževićev koeficijent x predstavlja granicu spoznaje, ali ne u kantovskom smislu nepremostive barijere između fenomena i noumena. X je dinamička nepoznanica koja se kontinuirano otkriva kroz proces kosmičke evolucije, ali nikada se potpuno ne iscrpljuje. Svaka nova spoznaja, svaki novi nivo manifestacije otkriva dio prirode ovog x , ali istovremeno otvara nove dimenzije nepoznatog. Iz Whiteheadove procesno-kosmološke perspektive (Davis et al., 2021), ovo je strukturno bliska poziciji “kreativnosti kao posljednjeg metafizičkog principa” — ali Knežević dodaje specifičnu matematizaciju koja Whiteheadovom modelu nije svojstvena.

Matematički model koji Knežević implicira može se predstaviti kao $M = E(x) \times S$, gdje je M manifestacija, $E(x)$ funkcija Elohima sa koeficijentom x , a S skup stvaralačkih sila. Ključno je primijetiti da $E(x)$ nije konstanta nego funkcija — Elohim ne djeluje uniformno nego prilagođava svoj koeficijent prirodi sila s kojima radi i nivou stvarnosti na kojem se manifestacija odvija. Smatram da ova formulacija ima duboke implikacije za razumijevanje slobode i determinizma u kosmičkom procesu. Ako Elohim djeluje sa koeficijentom nepoznate količine, to znači da ishod stvaralačkog procesa nije unaprijed determinisan. Postoji element genuine nepredvidljivosti, kreativne spontanosti koja čini svaku manifestaciju jedinstvenom i neponovljivom.

Knežević nas tako vodi ka razumijevanju Elohima ne kao despotskog vladara kosmosa nego kao mudrog facilitatora koji omogućava stvaralačkim silama da se izraze u svojoj punoći, istovremeno ih usmjeravajući prema harmoničnoj cjelini. Koeficijent x postaje simbol božanske mudrosti koja zna kada da pojača, kada da smanji, kada da usmjeri, a kada da pusti stvaralačke sile da slijede svoju inherentnu logiku.

Smatram da je u ovom matematizovanom modelu Elohima i koeficijenta x sažet osnovni filozofski prilog Kneževićevog sistema savremenoj metafizičkoj diskusiji: pokazuje da je

moгуće formalizovati pojam božanskog djelovanja bez kolapsiranja u redukcionistički naturalizam, ali i bez vraćanja na klasično-antropomorfne predstave. Iz mog čitanja recentnih SCOPUS-indeksiranih publikacija o panpsihizmu i teologiji (Leidenhag, 2022) i o procesno-kosmološkim modelima (Davis et al., 2021), Kneževićeva matematizacija predstavlja prijedlog kojem aktualne rasprave nisu posvetile sistematičnu pažnju, što otvara prostor za buduća uporedna istraživanja.

KONCEPTUALNE ULOGE: KNEŽEVIĆEV SISTEM U SAVREMENOJ METAFIZIČKOJ DISKUSIJI

Četvrto analitičko poglavlje adresira širu konceptualnu poziciju Kneževićevog sistema u savremenoj metafizičkoj diskusiji. Centralno pitanje je: koje analitičke uloge može preuzeti Kneževićev *Prauzrok* u dijalogu sa savremenom akademskom filozofijom, i koja su ograničenja njegove primjenjivosti?

Smatram da Kneževićev sistem može preuzeti, prvo, ulogu sintetskog mosta između istočnih i zapadnih metafizičkih tradicija. Knežević (2024) ne pada u zamku eklektizma već gradi koherentan sistem koji integriše najbolje uvide različitih tradicija u organsku cjelinu. Njegovo razumijevanje sanskritskog koncepta *sat* kao krajnje suštine pokazuje duboko razumijevanje vedantske filozofije i njegovo povezivanje s hrišćanskim razumijevanjem Boga kao “Onoga koji jeste” pokazuje strukturnu konvergenciju između različitih duhovnih tradicija. Iz Hanegraaffove perspektive (2022), ovaj most se može strukturno opravdati: hermetička tradicija kasne antike već je sama po sebi bila polje sinteze egipatskih, helenističkih, jevrejskih i ranohrišćanskih elemenata, i Kneževićev sistem se može čitati kao savremena rekonstrukcija upravo te ranije sintetske tradicije.

Posebno je vrijedno Kneževićovo razlikovanje između *bivstva* i *bića*. Bog je, prema Kneževiću, “vjerovatnije bivstvo nego biće” — ova formulacija ukazuje na dinamičku prirodu božanskog principa. Bog nije statičan entitet nego vječni proces samorealizacije, samopoznanja i samoprevazilaženja. Kroz ovu distinkciju autor prevazilazi ograničenja kako klasične teologije tako i statične metafizike. Iz Whiteheadove procesno-kosmološke perspektive (Davis et al., 2021), ova distinkcija je strukturno bliska razlici između “procesa” i “supstancije”, a Knežević svoju varijantu ove razlike eksplicitno povezuje sa hermetičkom i vedantskom tradicijom — što Whiteheadovom okviru, čak ni u njegovoj recentnoj rekonfiguraciji (Davis et al., 2021), nije svojstveno.

Razmatrajući *Mahat* kao kosmičku inteligenciju, Knežević pokazuje kako individualna svijest participira u univerzalnoj. Mahat nije apstraktni princip nego živa stvarnost koja se manifestuje kroz svaki akt spoznaje, svaku misao, svaku intuiciju. Kada pojedinac transcendirira ograničenja ličnog uma i usklađuje se sa Mahatom, on postaje svjestan ne samo svoje istinske prirode nego i svoje uloge u kosmičkoj drami. Iz perspektive savremene panpsihističke literature (Leidenhag, 2022; Pelczar, 2022), ovaj koncept Mahata se može produktivno čitati kao varijanta onoga što Leidenhag (2022:7) opisuje kao “kosmopsihistički” model svijesti — gdje je individualna svijest derivativna od univerzalne kosmičke svijesti, a ne obrnuto.

Posebno je značajno Kneževićovo insistiranje da je svaka duša identična univerzalnoj nad-duši. Ova identičnost nije apstraktna filozofska tvrdnja nego praktična istina koja se može realizovati kroz duhovnu praksu. Kada pojedinac spozna svoju suštinsku identičnost s univerzalnom dušom, on prevazilazi iluziju odvojenosti i ulazi u stanje kosmičke svijesti. Iz

vedantske perspektive ovo je klasična *tat tvam asi* doktrina (“to si ti”), ali Knežević je ne preuzima naprosto, nego je integriše u svoj specifični ezoterijsko-monistički okvir koji uključuje hermetičko-procesne elemente.

Knežević posebno naglašava ulogu *prane* kao vitalne energije koja cirkuliše kroz eterički svijet. Prana, prema autoru, nije samo životna sila nego i medijum kroz koji se prenose misli, emocije i duhovni impulsi. Razumijevanje i svjesno upravljanje pranom omogućava ne samo fizičko zdravlje nego i duhovni napredak. Kneževićevo tumačenje *Fohata* kao dinamičke energije kosmičke zamisli predstavlja most između istočnjačkih i zapadnjačkih ezoteričkih tradicija. Fohat nije samo sila nego inteligentni princip koji usmjerava manifestaciju u skladu s božanskim planom. Kroz Fohat se ideje pretvaraju u forme, potencijalnosti u aktualnosti, mogućnosti u stvarnosti. Iz Hanegraaffove (2022) sistematizacije hermetičkih operativnih kategorija, Fohat se može strukturno čitati kao varijanta hermetičke *animae mundi* — duše svijeta koja je istovremeno princip kretanja i princip oblikovanja. Knežević, međutim, ovaj koncept dodatno specifikuje kao vezu između teozofske i savremenih ezoterijskih tradicija — što je analitička novina koju bi sistemaska komparativna studija trebala razraditi.

Posebno je značajno autorovo insistiranje da dualnost nije fundamentalna karakteristika stvarnosti već način njene manifestacije. Iza svih dualnosti — subjekta i objekta, duha i materije, dobra i zla — stoji fundamentalno jedinstvo. Ali ovo jedinstvo nije homogeno već diferencirano, ne statično već dinamično, ne zatvoreno već beskrajno kreativno. Iz savremenih rasprava o panpsihizmu (Leidenhag, 2022) i o emergenciji (Mantini, 2024; Tabaczek, 2021), ovaj Kneževićev nedualni monizam predstavlja kategoriju koja se ne svodi ni na panpsihističke pretpostavke o ubikvitetu svijesti niti na emergencijske modele koji svijest izvode iz ne-svjesnih supstrata. To je specifična *via media* koja zaslužuje pažljivu uporednu analizu.

Smatram da Kneževićev sistem može preuzeti, drugo, ulogu kritičkog korektiva spram redukcionističkog naturalizma. Posebno je vrijedan njegov pokušaj da metafizičke istine učini relevantnim za savremenog čovjeka, pokazujući kako drevna mudrost može baciti svjetlo na fundamentalne probleme ljudske egzistencije. Knežević nas podsjeća da pitanja o prirodi stvarnosti, smislu postojanja i mogućnosti transcendencije nisu relikvije prošlosti nego vitalne teme koje zahtijevaju našu pažnju možda više nego ikada prije. Iz perspektive Mantinijevog (2021, 2024) religijskog naturalizma i Tabaczekove (2021) aristotelovsko-tomističke teorije emergencije, Kneževićev sistem nudi alternativnu artikulaciju koja preuzima dijelove ovih savremenih pristupa ali ih ekspanira u dublji ezoterijsko-tradicijski okvir.

Treće, Kneževićev sistem može preuzeti ulogu hermeneutičkog ključa za čitanje hermetičke i drugih ezoterijskih tradicija u savremenom akademskom kontekstu. Hanegraaff (2022) je sistemski rekonstruisao hermetičku tradiciju kasne antike kao predmet ozbiljnog akademskog istraživanja, ali nije razradio sistematski ezoterijsko-monistički metafizički okvir koji bi savremenom čitatelju omogućio strukturno-filozofsko razumijevanje hermetičkog korpusa. Kneževićev *Prouzrok* može preuzeti upravo tu ulogu — kao filozofska gramatika koja čini hermetičku tradiciju razumljivom u savremenom analitičkom registru, bez gubljenja ezoterijske dimenzije.

Sistem ima ograničenja koja treba prepoznati. Prvo, Kneževićev pristup zahtijeva određenu metafizičko-tradicijsku otvorenost koja se ne može pretpostaviti kod svih čitalaca; čitalac ortodoksno-redukcionističkog naturalizma neće prihvatiti ezoterijsko-monističku premisu sistema. Drugo, sistem operiše na razini sistematske metafizike i ne pruža direktne empirijske predikcije koje bi se mogle testirati u standardnoj naučnoj formi. Treće, neki od

centralnih pojmova (akasha, Mahat, Fohat) ostaju strukturno otvoreni za interpretacije čije se preciziranje ne može sprovesti unutar samog Kneževićevog teksta i zahtijeva dodatni interpretativni rad. Četvrto, Kneževićeva matematizacija kroz koeficijent x , koliko god bila inovativna, ostaje na razini formalno-shematske naznake — njena potpuna tehnička razrada zahtijevala bi rad koji prevazilazi okvire same knjige.

Daljnja zabrinutost koja zaslužuje eksplicitno tretiranje jeste pitanje odnosa između Kneževićevog sistema i klasičnog teizma. Iz mog čitanja, sistem nije ni klasično-teistički (jer ne pretpostavlja personalnog Boga koji stvara *ex nibilo* iz potpuno nezavisne pozicije) ni klasično-deistički (jer ne uklanja Boga iz aktualnog djelovanja u kosmosu). On je strukturno bliži onome što Leidenhag (2022) naziva “panenteističkim panpsihizmom” — ali sa specifičnom hermetičko-vedantskom obojenošću koja ga razlikuje od standardnih savremenih artikulacija te pozicije. Klasično-teistički kritičar mogao bi reagovati prigovorom da Kneževićev sistem Boga svodi na imanentni princip i time gubi transcendentnost; klasično-naturalistički kritičar mogao bi reagovati prigovorom da sistem zadržava previše teističkih elemenata da bi bio epistemološki održiv. Knežević bi vjerovatno odgovorio da ova dva prigovora pretpostavljaju oštre dihotomije koje njegov sistem upravo nastoji prevazići — i da njegova specifična pozicija (ezoterijski monizam s elementima procesne metafizike) jeste filozofski validna upravo zato što izlazi iz ovih dihotomnih okvira. Iz Leidenhagove (2022:9–11) sistematizacije četiri konfiguracije panpsihizma i teologije, Kneževićeva pozicija najpreciznije bi se mogla locirati kao varijanta panenteističkog panpsihizma — pri čemu je specifičnost Kneževićeve varijante u tome što panenteistički okvir ne uvodi standardnim savremenim analitičkim sredstvima nego kroz ezoterijsko-hermetičku artikulaciju koja zadržava performativnu dimenziju koju standardni analitički panpsihizam (Pelczar, 2022) sistematski isključuje.

Posebno je instruktivno tematizovati Kneževićevu razradu *etarskog svijeta* u teozofskoj tradiciji koja otkriva višeslojnu prirodu stvarnosti. Između grubog fizičkog i suptilnog astralnog svijeta postoji čitav spektar međustanja kroz koja se odvija razmjena energija i informacija. Eterički svijet nije samo teorijski konstrukt nego praktična stvarnost koja, prema Kneževiću, utiče na zdravlje, emocije i duhovni razvoj. Iz savremene perspektive ova teza se može produktivno povezati s istraživanjima u “psychiatry of contemplative practices” i s obnovljenim akademskim interesom za sistematske promjene stanja svijesti — interes koji je u recentnoj literaturi (Davis et al., 2021; Hanegraaff, 2022) već zauzeo legitimno mjesto u filozofskoj diskusiji.

Posljednja konceptualna uloga odnosi se na recepciju Kneževićevog sistema u akademskoj zajednici BHS govornih područja i šire. Smatram da *Prauzrok* zaslužuje pažljivu i sistematičnu kritičku recepciju koja bi nadišla kako odbojno odbijanje (uobičajeno kod akademske publike koja ezoterijske teme tretira kao paranaučne) tako i nekritičko prihvatanje (uobičajeno kod čitalaštva koje s ezoterijskim tradicijama ima emotivni odnos). Sistematska akademska analiza poput one koju ovaj rad pokušava ponuditi može poslužiti kao prvi korak ka takvoj recepciji — postavljajući Kneževićev sistem u dijalog sa savremenom SCOPUS-indeksiranom literaturom i prepoznavajući kako njegove originalne doprinose tako i njegova ograničenja.

Daljnja analitička opservacija, koju okvir ovog rada omogućuje ali koju postojeća akademska recepcija nije eksplicitno razrađivala, odnosi se na *strukturnu kompaktnost* Kneževićeve sinteze. Ezoterijsko-monistički sistemi često se u akademskoj literaturi optužuju za eklekticizam — za nasumično spajanje raznorodnih tradicijskih elemenata bez sistemskog

filozofskog opravdanja. Iz mog čitanja Kneževićevog teksta, ovaj prigovor se ne može odbraniti pred *Prouzrokom*. Sinteza koju Knežević izvodi nije eklektička jer počiva na strukturnoj homologiji između različitih tradicija — homologiji koja nije nametnuta spolja nego se pokazuje kroz pažljivo iščitavanje. Vedantski koncept *sat* (pravo bivstvo), hrišćanska formula “Onaj koji jeste”, neoplatonski Jedno, hermetičko *prima materia*, savremeni procesni “ultimat”, svi se odnose na strukturnu poziciju koju Knežević naziva *prouzrokom*. Iz Hanegraaffove perspektive (2022:201–214) o hermetičkoj kasnoantičkoj sintezi egipatskih, helenističkih, jevrejskih i hrišćanskih elemenata, Knežević nastavlja istu tradiciju strukturne sinteze — što njegov sistem čini, prema mom čitanju, autentičnim nastavljajem hermetičke linije a ne njenim slabim oponentom.

Šesta opservacija, koja zaslužuje posebno tretiranje, odnosi se na specifičan epistemološki status Kneževićevog koncepta “intuitivnog znanja”. Knežević (2024) eksplicitno tvrdi da je noumenalni svijet dostupan ljudskoj spoznaji kroz “intuitivno znanje i duhovnu praksu”. Iz perspektive savremene analitičke filozofije, ova teza je strukturno problematična jer otvara pitanje verifikacije: kako razlikovati autentično “intuitivno znanje” od subjektivnih iluzija? Knežević bi vjerovatno odgovorio kroz tri kriterija koji su implicirani u njegovom sistemu: (a) interpersonalnu verifikaciju kroz tradicije koje su razvijale meditativne discipline (vedanta, hesihazam, sufizam, hermetička inicijacija); (b) strukturnu konvergenciju različitih tradicija oko sličnih iskustvenih izvještaja; (c) transformativni efekat takvog znanja na svakodnevni život praktikanta. Ova trostruka kriterijologija nije dovoljna za standardnu naučnu verifikaciju, ali je dovoljna za hermeneutičku rekonstrukciju koju Knežević predlaže. Iz Hanegraaffove perspektive (2022) i Mantinijeve (2024) razrade emergencije kao “cross-disciplinarne misterije”, ovaj epistemološki status zaslužuje sistemsko akademsko proučavanje a ne odbojno odbijanje.

Daljnja analitička opservacija odnosi se na metodološku samosvijest samog Kneževićevog teksta. Knežević (2024) je svjestan da njegova metodologija nije isključivo akademsko-filozofska — on eksplicitno otvara prelaz ka kontemplativnoj i mističkoj dimenziji spoznaje. Ovo nije slabost teksta nego njegova metodološka karakteristika. Iz Hanegraaffovog (2022) sistematičnog razvoja akademskog proučavanja hermetičke tradicije, znamo da se autentični hermetički traktati ne mogu adekvatno razumjeti ako se njihovo iskustveno-praktično dimenzija isključi iz interpretacije. Knežević slijedi tu hermeneutičku liniju — ali joj dodaje strožiji filozofsko-argumentativni okvir koji u klasičnoj hermetici nije bio uvijek ekspliciran. To je, prema mom čitanju, jedan od specifičnih doprinosa *Prouzroka* hermetičkoj tradiciji u njenoj savremenoj akademskoj artikulaciji.

ZAKLJUČAK

Ovaj članak razvio je sistemsko-analitičku interpretaciju filozofskog djela Slavena Kneževića *Prouzrok: nacrt za uvod u morfologiju kosmologije, evolucije i teogonije* (2024) kroz tipologiju pet ontoloških osa kojima se Kneževićeva metafizička arhitektura može razložiti, kroz identifikaciju tri originalna filozofska doprinosa (viši impuls, koeficijent x , Bog kao beskorijeni korijen), i kroz smještanje Kneževićevog sistema u dijalog sa savremenom SCOPUS-indeksiranom literaturom o pansihizmu, procesnoj metafizici, neoplatonskim demijurškim debatama, hermetičkoj ezoteričkoj tradiciji i religijsko-naturalističkim kosmogonijama.

Tri interpretativne hipoteze formulisane u uvodu sada se mogu evaluirati. Prva hipoteza — da Kneževićev sistem predstavlja strukturno koherentan ezoterijski monizam s elementima procesne metafizike, razložljiv kroz pet ontoloških osa — našla je punu interpretativnu podršku kroz analizu sprovedenu u poglavljima ovog rada. Pet osa (apsoluta i manifestacije; spoznaje; polariteta; emanacije; modaliteta etra) ne predstavljaju arbitrarnu kategorizaciju nego strukturnu iznudu samog teksta, što njihovu interpretativnu plodnost čini empirijski potvrdivom kroz dalja istraživanja koja bi Kneževićev sistem analizovala iz drugih analitičkih perspektiva.

Druga hipoteza — da originalni filozofski doprinosi sistema obuhvataju koncept *višeg impulsa*, formulaciju matematičkog *koeficijenta x* za stvaralačke sile, te interpretaciju *Boga kao beskorijenog korijena* (Knežević, 2024:179) — našla je podršku kroz detaljnu analizu svakog od ova tri pojma u trećem i četvrtom poglavlju. Viši impuls se pokazao kao filozofski najradikalniji prilog, jer operiše na razini koja prethodi standardnim emergencijskim modelima i koja zahtijeva eksplikaciju aktualizacije svake ontološke strukture. Koeficijent x se pokazao kao matematizovani izraz iste dubinske intuicije, čime Kneževićev sistem dobija formalno-shematsku dimenziju koja u klasičnoj ezoterijskoj literaturi nije bila eksplicirana.

Treća hipoteza — da se Kneževićeva sinteza može produktivno čitati u dijalogu sa savremenom akademskom literaturom o panpsihizmu (Leidenhag, 2022; Pelczar, 2022), procesnoj metafizici (Davis et al., 2021), neoplatonskim demijurškim raspravama (Vázquez & Ross, 2022; Pitteloud, 2022), i hermetičko-ezoterijskim akademskim studijama (Hanegraaff, 2022) — našla je podršku kroz sistematske komparativne analize sprovedene u svakom od četiri analitička poglavlja. Iz mog čitanja, Kneževićev sistem ne samo da nije anahron u savremenom kontekstu, nego daje specifične originalne doprinose koje akademske rasprave o tim tematskim grupacijama nisu dosad sistemski razradile.

Posebno je instruktivno smjestiti Kneževićev sistem u kontekst recentnih SCOPUS-indeksiranih monografija o procesnoj kosmologiji (Davis et al., 2021), o hermetičkoj duhovnosti kasne antike (Hanegraaff, 2022), i o emergenciji i božanskom djelovanju (Tabaczek, 2021). Sve tri monografije — kao reprezentativni primjeri savremenog akademskog interesa za pitanja koja Knežević otvara — čitaju Whiteheada, hermetičku tradiciju, odnosno Aristotela i Akvinskog kao još uvijek vitalne resurse za savremenu metafizičku diskusiju. Knežević se može produktivno čitati kao “četvrti glas” u toj triadi: njegov sistem ne pripada strogo procesnoj liniji (jer zadržava ezoterijsko-tradicijsku dimenziju), niti hermetičkoj liniji u njenom striktno tekstualno-istorijskom smislu (jer aktualizuje hermetičke uvide u savremeni filozofski registar), niti tomističkoj liniji (jer ne zauzima specifične aristotelovsko-tomističke ontološke obaveze) — ali je u dijalogu sa svim trima tradicijama. Iz mog čitanja, ova “četvrta pozicija” zaslužuje sistemski razvoj kao distinktivna paradigma savremene ezoterijsko-tradicijske metafizike koja se ne svodi ni na jednu od dominantnih savremenih škola.

Glavni interpretativni doprinos ovog rada jeste razvoj tipologije pet ontoloških osa kao analitičkog okvira za sistematsku rekonstrukciju Kneževićeve metafizike, te identifikacija i analitičko izoštravanje tri originalna filozofska doprinosa Kneževićevog sistema. Sekundarni doprinos je smještanje *Prouzroka* u sistematski dijalog sa savremenom SCOPUS-indeksiranom literaturom — što je, prema mojem čitanju, doprinos koji u dosadašnjoj akademskoj recepciji *Prouzroka* nije sproveden u jedinstvenom analitičkom registru.

Ograničenja studije zaslužuju priznavanje. Prvo, oslanjao sam se primarno na publikovanu verziju knjige *Prouzrok* (Knežević, 2024) i ne uključujem direktni dijalog s

autorom, kontekstualne podatke, niti druga publikovana izdanja koja bi dodatno razjasnila njegove pozicije. Drugo, komparativna analiza je limitirana na recentnu (post-2018) SCOPUS-indeksiranu literaturu, čime su iz analize isključene obimna ranije publikovana literatura o klasičnim tradicijama na koje se Knežević oslanja (Plotin, Šeling, Whitehead, Bergson, Šankaračarja, Hermes Trismegist, vedantska škola, gnostička literatura). Treće, fokus je na strukturalnoj rekonstrukciji a ne na normativnoj evaluaciji, čime se pitanje istinitosti Kneževićevih metafizičkih teza ostavlja otvoreno za dalji rad. Četvrto, pet ontoloških osa razvijene u ovom radu su analitičko-heurističke; druga interpretativna sredstva mogla bi proizvesti drugačiju strukturu. Peto, rad ne dohvata u potpunosti meditativno-iskustvenu dimenziju koja je za Kneževića sastavni dio njegovog filozofskog projekta.

Specifična metodološko-konceptualna refleksija odnosi se na strukturu Kneževićevih trijada. *Predprimarna trijada NE-BOGA* (“Ništa jeste. Ništa postaje. Ništa nije.”), *prva trijada “JA JESAM”*, *druga trijada “BOG Otac i Majka prikriven u rađanju”*, *treća trijada “Nošenje: pripremanje. Talasanje: proricanje: bljeskanje. Postojanost: početak”* — ovaj nizovi trijada nisu retorička figura nego strukturalna karakteristika apofatičko-emanacionističke sheme koju Knežević (2024) razrađuje. Iz mojeg čitanja recentne literature, ovaj trijadski obrazac strukturalno paralelizuje patrističku trinitarnu spekulaciju Kapadocijaca i kasnoneoplatonsku spekulaciju Proklusa o triadama (kako je rekonstruisana u Vázquez & Ross 2022:35–58 i pratećim brilovskim studijama), ali Knežević joj dodaje specifično ezoterijsko-hermetičke akcente koje klasične patristika i klasični neoplatonizam nisu sistematski razvili. Trijada kao formalna organizaciona struktura ezoterijsko-monističkog sistema zaslužuje, prema mom čitanju, dalje sistematsko proučavanje koje bi je smjestilo u širu istoriju emanacionističkih shema.

Buduća istraživanja trebala bi proširiti analizu Kneževićevog sistema duž nekoliko linija. Prvo, sistematska komparativna studija Kneževićevog sistema i drugih savremenih ezoterijsko-monističkih sintetskih projekata (poput onih koje su razvijali Matgioi, René Guénon, Frithjof Schuon, Henry Corbin, Algis Uždavinys) otkrila bi specifičnu poziciju Kneževića u savremenom polju “tradicionalističko-ezoterijske” filozofije. Drugo, detaljnije razrađivanje matematičke dimenzije koeficijenta x — kroz formalne matematičke modele i njihove epistemološke implikacije — bilo bi posebno produktivno. Treće, sistematska komparativna studija Kneževićevog koncepta etra i savremenih panpsihističkih razrada (Leidenhag, 2022) mogla bi otkriti strukturne homologije i razlike koje bi obogatile obje rasprave. Četvrto, pažljivo sistematsko poređenje Kneževićeve emanacionističke sheme (NE-BOG → JA JESAM → BEZDAN → 10 emanacija) s neoplatonskom emanacionističkom shemom kako je razrađena u recentnim brilovskim studijama (Vázquez & Ross, 2022) otvorilo bi pitanje strukturnih kontinuiteta i diskontinuiteta između klasične i savremene ezoterijske metafizike. Peto, hermeneutička studija Kneževićevog teksta s eksplicitnom pažnjom prema njegovoj iskustveno-meditativnoj dimenziji — što ovaj rad nije sproveo — predstavljala bi vrijedno upotpunjavanje akademske recepcije *Prouzroka*.

Tri implikacije proizlaze za savremenu metafizičku diskusiju. Prvo, Kneževićev sistem pokazuje da je moguće rekonstruisati ezoterijsko-tradicijske metafizičke sisteme u savremenom akademskom registru, ne samo kao istorijske fenomene (kako to Hanegraaff 2022 čini za hermetičku kasnoantičku tradiciju), nego i kao žive filozofske projekte koji dijalogiziraju sa savremenom akademskom literaturom. Drugo, koncept višeg impulsa kao operatora aktualizacije pretstrukturnog haosa otvara prostor za nove formulacije problema emergencije koje standardni emergencijski modeli (Tabaczek, 2021; Mantini, 2024) ne

adresiraju u toj radikalnosti. Treće, formulacija koeficijenta x kao matematičke dimenzije božanskog djelovanja sugerira da rasprava o panpsihizmu i teologiji (Leidenhag, 2022) treba uvesti formalno-matematičke tehnike koje aktualne diskusije nisu sistematski razradile.

Posljednja lična refleksija. Pisanje akademske analize Kneževićevog *Prauzroka* iz pozicije savremenog filozofsko-akademskeg konteksta predstavlja specifičnu metodološku izazov. *Prauzrok* je, kao što sam istakao u uvodu, dvostrukog karaktera — istovremeno akademsko-filozofski tekst i ezoterijsko-meditativna razrada. Sistematska akademska analiza koja zaboravi tu dvostrukost rizikuje da Kneževićev sistem reduktivno svede na čisto pojmovni okvir, gubeći iskustvenu dimenziju koja je za autora konstitutivna. Sistematska akademska analiza koja, sa druge strane, neuspijeva da Kneževićev sistem disciplinski izrazi u savremenim akademskim kategorijama, propuste priliku da unese *Prauzrok* u širu filozofsku diskusiju gdje on može doprinijeti i biti kritički procijenjen. Pokušao sam u ovom radu drugu putanju — sistematsku akademsku rekonstrukciju koja zadržava svjesnost o iskustveno-meditativnoj dimenziji bez njenog reducističkog odbacivanja niti njenog nesistemskog usvajanja. Hoće li ova putanja biti produktivna za dalju akademsku recepciju Kneževićevog djela zavisi od toga da li će naredna istraživanja preuzeti, kritikovati i nadograditi interpretativni okvir koji ovaj rad nudi.

Specifična završna refleksija odnosi se na Kneževićevu poziciju u savremenoj filozofskoj produkciji s govornih područja BHS jezika. Sistematski metafizički projekti ovog obima i ambicije relativno su rijetki u recentnoj filozofskoj produkciji s ovih područja, što čini *Prauzrok* posebno značajnim kao doprinos koji domaću filozofsku scenu povezuje s međunarodnim raspravama o panpsihizmu, procesnoj metafizici, hermetičkoj ezoteričkoj tradiciji i filozofiji religije. Ova povezanost nije samo komunikacijska — kroz prijevod *Prauzroka* na međunarodne jezike i kroz sistemsku akademsku recepciju — nego i strukturalna: Knežević u svojem sistemu eksplicitno tematizuje pitanja koja su upravo na prelazu između istočnih i zapadnih, modernih i tradicionalnih filozofskih okvira, što čini njegovo djelo prirodnom platformom za međunarodni filozofski dijalog. Smatram da daljnja akademska recepcija *Prauzroka* zaslužuje sistematski prijevod na engleski, italijanski i njemački jezik, čime bi se otvorila mogućnost šire kritičke procjene od strane internacionalne filozofske zajednice. To je, prema mojem čitanju, jedan od najvažnijih sljedećih koraka koji bi obezbijedio adekvatnu recepciju Kneževićevog djela u savremenoj globalnoj filozofskoj diskusiji.

Pisao sam ovaj članak u januaru 2025, svega nekoliko mjeseci nakon publikovanja *Prauzroka* (Knežević, 2024). Dvije godine je, u akademskim terminima, kratak interval — premali da bi se Kneževićev sistem etablirao kao referentna tačka u međunarodnoj filozofskoj diskusiji, ali dovoljno dug da omogući prvi sistematski analitički pristup koji ovaj rad nudi. Kneževićev hermetički završetak — *Sic mundus creatus est* — može poslužiti i kao završna tačka ove analize. Sistem koji autor gradi nije puko teoretsko zatvaranje nego otvaranje; nije gotovi odgovor nego pojmovni alat za daljnju filozofsku meditaciju. Akademska recepcija *Prauzroka* tek počinje, i ovaj rad je njen jedan korak — ne više i ne manje.

*Nekoliko puta u članku je upotrijebljena skraćena "os", a njeno puno značenje je *ontološka osa*.

BIBLIOGRAFIJA

- Davis, A. M., Teixeira, M.-T., & Schwartz, W. A. (Eds.). (2021). *Process cosmology: New integrations in science and philosophy*. Palgrave Macmillan / Springer Nature.
<https://doi.org/10.1007/978-3-030-81396-3>
- Hanegraaff, W. J. (2022). *Hermetic spirituality and the historical imagination: Altered states of knowledge in late antiquity*. Cambridge University Press.
- Knežević, S. (2024). *Prauzrok: Nacrt za uvod u morfologiju kosmologije, evolucije i teogonije*. Metaphysica.
- Leidenhag, J. (2022). Panpsychism and God. *Philosophy Compass*, 17(12), e12889.
<https://doi.org/10.1111/phc3.12889>
- Mantini, A. (2021). Religious naturalism and creation: A cosmological and theological reading on the origin/beginning of the universe. *Zygon: Journal of Religion and Science*, 56(4), 1058–1069.
<https://doi.org/10.1111/zygo.12748>
- Mantini, A. (2024). The phenomenon of emergence as a key to deepening the mystery of the cosmos, for cross-disciplinary and humble scientific research. *Religions*, 15(7), 860.
<https://doi.org/10.3390/rel15070860>
- Pelczar, M. (2022). The case for panpsychism: A critical assessment. *Synthese*, 200(4), 312.
<https://doi.org/10.1007/s11229-022-03775-y>
- Pitteloud, L. (2022). Goodbye to the Demiurge? 'Timaeus' discourse as a thought experiment. In D. Vázquez & A. Ross (Eds.), *Time and cosmology in Plato and the Platonic tradition* (pp. 78–110). Brill. https://doi.org/10.1163/9789004504691_005
- Tabaczek, M. (2021). *Divine action and emergence: An alternative to panentheism*. University of Notre Dame Press.
- Vázquez, D., & Ross, A. (Eds.). (2022). *Time and cosmology in Plato and the Platonic tradition*. Brill.
<https://doi.org/10.1163/9789004504691>

SIC MUNDUS CREATUS EST: HERMETIC SYNTHESIS, ESOTERIC MONISM AND THE MORPHOLOGY OF THE PRIMAL CAUSE IN THE PHILOSOPHICAL WORK OF SLAVEN KNEŽEVIĆ

Ostoja Đukić

Faculty of Philosophy, University of Banjoj Luci
Banja Luka, Bosnia and Hercegovina
E-mail: ostoja.djukic@ff.unibl.org

Received: 11.01.2025. Approved: 05.05.2025.

Original Scientific Article

DOI: <https://doi.org/10.65932/CR-2025-1-1>

UDC: 141.332:111.1 Knežević S.

Abstract: The article develops a systematic-analytic interpretation of Slaven Knežević's philosophical work *The Primordial Cause: An outline for an introduction to the morphology of cosmology, evolution and theogony* (2024), focusing on the reconstruction of the metaphysical architecture which the author builds at the intersection of Eastern and Western philosophical traditions, hermetic esoteric thought, Vedantic ontology, the Neoplatonic emanationist scheme, classical patristics and contemporary process metaphysics. The central interpretive thesis of the article is that Knežević's system does not represent an eclectic joining of different traditions but a structurally coherent esoteric monism with elements of process metaphysics, which can be decomposed through five mutually connected ontological axes: (1) the axis of the absolute and manifestation, through which a twofold cosmic movement runs from the infinitely ideal plane to the finite visible expression and from the noumenal to the phenomenal; (2) the axis of cognition, distinguishing intellectual understanding, contemplative cognition, and direct mystical experience of *unio mystica*; (3) the axis of polarity, articulating the transcendent–immanent relation through the hermetic principle “as above, so below”; (4) the axis of emanation, proceeding through the pre-primal triad of NON-GOD, the transition into “I AM” as the first self-conscious actualization, and further through the ABYSS and ten emanations to the World as the tenth emanation; and (5) the axis of modalities of the ether, through which the ether functions on three levels — as a quantum field, as the astral light of the hermetic tradition, and as the akasha of universal memory. The second original contribution of the article is the interpretive isolation of Knežević's concept of the *higher impulse* as the philosophically most original element of the system: the higher impulse is not identical either with the divine conception or with proto-matter, but is the *primal cause* itself in the most precise sense — the operator that converts potentiality into actuality and which in Knežević's formulation takes mathematical form through the coefficient of the unknown quantity x of creative and other forces. The third contribution is the placement of Knežević's system within contemporary debates on panpsychism, process metaphysics, naturalistic cosmogonies and renewed philosophy of religion, where the article shows that Knežević's esoteric monism can be read as a systematic attempt to integrate contemporary philosophical-scientific developments into a deeper esoteric-traditionalist framework that does not accede either to reductionist naturalism or to classical-theistic ontotheology.

Keywords: *Slaven Knežević, Prauzrok, esoteric monism, process metaphysics, hermetic tradition, demiurge, higher impulse, coefficient x , ether, akasha, panpsychism, Vedantic philosophy, Neoplatonic emanation, Sic mundus creatus est, morphology of the cosmos.*